

Aristotelés a Platónova *diairese*ⁱ

Jan Prokeš

V rámci Aristotelovy přírodní filosofie bývá přisuzována stěžejní role první knize spisu *O částech zvířat* (*Peri zoíon morión; De partibus animalium*; dále *PA*). Aristotelés v ní ustavuje metodologii přírodovědního zkoumání, včetně možností klasifikace živočišné říše. Tři z pěti kapitol první knihy *PA* se zabývají problematikou adekvátního dělení individuí s různými vlastnostmi. Pozitivní vymezení žádoucí metodologie (vrcholící ve 4. kap.) provázejí negativní pasáže (zvl. ve 2. a 3. kap.), v nichž Aristotelés kritizuje metodu dichotomního rozdělování vycházející z platonické dialektiky (tzv. metodu *diairesis*).ⁱⁱ

V následujícím textu se budu zabývat právě *diairesí* a Aristotelovým negativním vymezením vůči ní. V první části nejprve načrtnu hlavní principy dichotomního rozdělování; následně se zaměřím na jádro Aristotelovy kritiky a určitá specifika jeho metodologického uvažování. Poté se vrátím ke kontextu, v němž dichotomní dělení používá Platón, a pokusím se obnažit rozdíly mezi tím, jak oba jmenovaní myslitelé vnímají úlohu vhodné metody v rámci svých filosofických intencí.

i Článek vznikl na základě příspěvku předneseného na konferenci Filosofie přírody mezi aristotelismem a darwinismem (Olomouc, FF UP, 2. prosince 2012) a je jedním z výstupů Studentské grantové soutěže UP, č. p. FF_2011_034.

ii Stručná charakteristika Platónovy *diairesis*, včetně nastínění jejího pravděpodobného vývoje i Aristotelovy kritiky, viz Guthrie 1978, s. 129–134.

Aristotelés

Aristotelova kritika dichotomního rozdělování vystupuje v kontextu otázky, jak stanovit základní metodologii vhodného rozčleňování živočišných druhů. Z moderního hlediska jde vlastně o problematiku biologické taxonomie. Jak si však všímá komentátor David Balme,ⁱ u Aristotela tato otázka úzce souvisí s metodologií korektního definování, protože podmínkou pro určení jednotlivých druhů je jejich náležité rozdělení do nadřazených rodů a vymezení prostřednictvím specifických rozdílů.

Problém tkví v tom, že živočišnou říší tvoří soubor druhů s velmi pestrým repertoárem vlastností, které se navzájem spletitě překrývají. To ztěžuje volbu vlastnosti, která by jako specifická diference posloužila k jednoznačnému vymezení toho či onoho druhu. Aristotelova teze zní, že za takové situace nemůžeme jednotlivé druhy vyčleňovat z daného souboru (v tomto případě živočišné říše) za pomoci jediné specifické vlastnosti, nýbrž celé množiny diferencí.

Aby názorně ukázal, proč je takový postup jediným legitimním řešením, poukazuje na problémy, jimž čelí alternativní přístup, představovaný již zmiňovanou metodou podvojného dělení (*diairese*). Jakým způsobem lze dichotomní dělení uplatnit v rámci procesu definování a z něho vycházející klasifikace určitého souboru entit, ilustrativně ukazují Platónovy dialogy *Sofistés* a *Politikos*. Tyto dialogy se sice primárně nezabývají definováním či klasifikací živočichů, ale částečně se této problematiky dotýkají a pravděpodobně sloužily jako paradigma, o které se opírala zoologická

ⁱ Balme 2003, s. 104 nn.

klasifikace prováděná v rámci Akademie, vůči níž se Aristotelés svou kritikou vymezuje.ⁱ

Metoda dichotomního dělení praktikovaná v *Sofistovi* a *Politikovi* spočívá v následujícím postupu:ⁱⁱ

- 1) Definovaný pojem je identifikován jako prvek podstatně širší množiny (např. rybář-udičník: spadá pod množinu „lidí, kteří disponují *techné*“, viz *Sof.* 219a).
- 2) Širší množina je rozdělena do dvou zhruba stejně obsáhlých podmnožin (*techné* může být získávací, nebo tvořivé, viz *Sof.* 219d).
- 3) Je identifikována podmnožina, do níž spadá definovaný pojem (*techné* rybáře-udičníka spadá pod *techné* získávací, viz *Sof.* 219d). V případě, že je tato podmnožina (získávací *techné*) širší než sám vymezovaný pojem (*techné* rybáře-udičníka), je opět rozdělena do dvou zhruba stejně obsáhlých podmnožin (výměnné vs. zmocňovací *techné*, viz *Sof.* 219d). Takto se postupuje rekurzivně dál, dokud není získána podmnožina kryjící se s obsahem definovaného pojmu.

Aristotelova kritika popsaného postupu se zaměřuje na problémy, které vyvstávají při jeho aplikaci na zoologii, resp. na klasifikaci zvířecích druhů. Jak si však všimá David Balme,ⁱⁱⁱ Aristotelovu kritiku lze zobecnit. Ukazuje totiž, že dichotomní dělení selže kdykoliv, když se potýká s rozdělováním

i Podrobněji viz níže – poznámky č. 8–10.

ii Detailnější analýza viz Philip 1966.

iii Balme 2003; s. 105.

souboru objektů majících natolik komplexní vlastnosti, že je nelze hierarchicky rozdělovat na základě jediného kritéria.

Právě v tom spočívá podle Aristotela největší slabina dichotomního dělení. Má-li být tento postup systematický, a nikoli nahodilý, musí být ve všech rozčleňujících krocích prováděn se zřetelem k určitému jednotícímu rysu, který všechny bifurkace sjednocuje. Pokud například zvířata rozdělíme na beznohá (jako jsou ryby) a mající nohy, nemůžeme „nohaté“ živočichy dále členit na krotké a divoké. Zavádíme tím totiž nové rozlišující kritérium, jež s tím původním nijak nesouvisí a vystavuje nás riziku dělení na základě arbitrárních, nikoli esenciálních vlastností (srov. PA 643b19–26). Zvířata mající nohy tak můžeme legitimně rozdělit například na dvounohá (ptáci, člověk) a vícenohá – a na ně uplatnit další kritéria související např. s počty prstů na nohou, jež zůstávají průvodním znakem původního kritéria („nohatosti“). Dříve nebo později však podle Aristotela vždycky dojdeme do slepé uličky, v níž již nebudeme moci dále rozčleňovat s ohledem na výchozí kritérium. V takovém případě budeme buď nuteni dichotomní členění ukončit, aniž bychom však rozdělili zvířecí druhy vyčerpávajícím způsobem, nebo budeme muset použít nové, dodatečné kritérium, které nebude zahrnuté v původním, a dělení ztroskotá na arbitrárnosti. Dichotomní dělení bude tedy buď neúplné, nebo nahodilé, resp. nekonsekventní, nesystematické.

Nevyhnutelnost tohoto konce je podle Aristotela dána zejména tím, že dichotomisté nedokází předejít tomu, aby jako vymezující znak uplatňovali privaci (viz PA 642b21–643a27): proti zvířatům s nohami staví zvířata beznohá, proti pernatým zvířata bez peří, proti „krevnatým“ „bezkrevná“ (jako hmyz). Privace však není vlastnost, která by umožňovala další členění.

Zatímco „krevnatá“ zvířata můžeme například rozdělit na „horkokrevná“ či „studenokrevná“, „bezkrevná“ zvířata již dále rozčleňovat nelze. „Bezkrevnost“ je totiž čistě negativní vymezení, nikoli vlastnost, která by měla další charakteristiky, pomocí nichž by bylo možné v dělení pokračovat.

To, že je kritérium dělení limitováno na jediný vymezující rys, s sebou navíc přináší nutnost násilné simplifikace, jejímž důsledkem je nerespektování přirozených zvířecích rodů. Základní dichotomní členění, které najdeme i v Platónově *Sofistovi*, například rozděluje zvířata na vodní a suchozemská; mezi oběma těmito kategoriemi však figurují ptáci (na jednu stranu suchozemští, na druhou stranu vodní: kachny ap.). Tím dochází k rozštěpení rodu ptáků do dvou protichůdných skupin, které – tím, že jsou postaveny proti sobě prakticky na začátku dělení, tedy hierarchicky nejvýše – by měly být fundamentálním způsobem odlišné. Ve skutečnosti však vodní i suchozemské ptáky spojuje celá řada zásadních podobností (*homoioi*, viz PA 242b15), které jsou natolik markantní, že pro tuto skupinu zvířat mají lidé souhrnné pojmenování: ptáci. Její štěpení je pro Aristotela natolik nepřirozené a absurdní, že o něm hovoří jako o něčem pošetilém (*mataios*, PA 242b19).

Tento bod Aristotelovy kritiky je zcela příznačný. Ptáci jsou natolik zřejmým samostatným rodem, že si získali souhrnné pojmenování. Tím, co ustavuje status ptáků coby živočišného rodu, není samozřejmě samo pojmenování, nýbrž souhrn podobných vlastností (*homoioi*). Sama existence souhrnného pojmenování však představuje pro Aristotela signál, který by nás měl před rozštěpováním množiny ptáků varovat. Aristotelés tedy používá konvencionalizovaný charakter pojmenování jako doprovodnou evidenci pro svůj argument, který se tím vlastně dovolává obecně přijímaného,

v běžné komunikaci ukotveného mínění – *endoxa* (dnes bychom snad mohli říci „common sense“). Jak si všímá Martha Nussbaumová,ⁱ Aristotelés často chápe *endoxa* jako určité vodítko svých zkoumání, čímž se samozřejmě výrazně odlišuje od Platóna, který k obecným míněním přistupuje s notnou dávkou nedůvěry a pochybnosti.

Na základě dosavadních poznámek si tak můžeme udělat určitý obrázek o tom, na co Aristotelés v rámci metodologických úvah klade důraz. Jde mu o metody univerzálně uplatnitelné, systematické, které vyloučí prvek nahodilosti a budou respektovat přirozený stav věcí, přičemž si zároveň zachovají určitou uživatelskou intuitivnost, tzn. nebudou se výrazně rozcházet s common sense (*endoxa*). Ve všech těchto bodech dichotomní dělení podle Aristotela selhává. Je však třeba se ptát, zda tato metoda nemá v platónském kontextu plnit poněkud odlišné poslání, než proti kterému Aristotelés útočí.

Platón

Aristotelés dichotomní *diairesi* chápe podle všeho jako pokus o univerzální metodu definování či klasifikace, která má ambice sehrát významnou roli v oblasti zoologických zkoumání. Takovou úlohu však *diairesi* nelze na základě Platónových dialogů jednoznačně přisoudit. Proto se často spekuluje o tom, že Aristotelés svou kritikou reaguje spíše na Speusippaii či

ⁱ Nussbaumová 2003, s. 469–509.

ⁱⁱ Viz Guthrie 1978, s. 132. Speusippos napsal podle Diogena Laertského (*Životy, názory a výroky proslulých filosofů*, IV, 4–5) mimo jiné pojednání *Diairesis kai pro*

jiné členy Akademie než přímo na Platóna. i Ať už však *diairese* praktikovaná Platónovými žáky skutečně usilovala o zoologickou taxonomii, nebo ne, formálním vzorem pro ni podle všeho bylo dichotomní dělení prováděné v dialozích *Sofistés* a *Politikos*. Alespoň část Aristotelových narážek a argumentů je s největší pravděpodobností cílena právě na *diairesi* v těchto dvou textech. ii

Dichotomní dělení v *Sofistovi* a *Politikovi* vystupuje jako metoda používaná k definování; je však sporné, zda v tom spočívá její jediný či hlavní cíl. Získávání definic prostřednictvím dichotomního dělení je dosti komplikované a sám Platón naznačuje, že tento postup nemusí vést napoprvé ke zcela uspokojivému výsledku. V *Sofistovi* je například postupně předložena celá série možných definic sofistického umění, z nichž teprve poslední, v pořadí sedmá, je podle všeho pokládána za adekvátní. Předchozí definice slouží pouze jako východiska čím dál komplexnějších filosofických úvah, jež proces definování pojmu „sofista“ provázejí.

Celá anabáze začíná tím, že hlavní mluvčí dialogu, Host z Eleje, nejprve s pomocí dichotomního rozčleňování definuje rybáře-udičníka (218e–221c). Toto vymezení poslouží jako vzorový příklad a zároveň jako východisko pro hledání definice sofisty. Zahajovací pokus o vymezení sofistického umění

ta *Homoia Hypothesis* (*Rozdělení a podklady v podobnosti*; snad jde o spis navazující na titul *Podobnosti – Homoia*) a *Peri genón kai eidón paradeigmatón* (*O příkladech rodů a druhů*). Právě o těchto titulech se někdy soudí, že by mohly být terčem Aristotelovy kritiky. Nemáme z nich však dochován žádný fragment, který by tyto spekulace potvrdil. Viz Balme 2003, s. 108. Srov. též Dillon 2003, s. 36.

i K této možnosti se příklání i Balme 2003 (s. 108), který však připouští, že se Aristotelova kritika Platónových dialogů přinejmenším dotýká (s. 102).

ii Obsáhlější argumentaci pro přímou souvislost Aristotelovy kritiky s dialogy *Sofistés* a *Politikos* předkládá Lennox 2004, s. 152 n. a 166.

dokonce přímo naváže na definici rybáře-udičníka, protože sofistika je podobně jako rybářství identifikována jako určitý druh loveckého umění (221d–e). První definice sofisty se tak vlastně ukáže být jen další větví navázanou na bifurkační strukturu, z níž rezultovala definice rybáře-udičníka. Rovněž ostatní definice se pouze na různých místech vřazují do již započatého větvení. Při tom se v nich někdy uplatňují stejná rozčleňující kritéria jako v ostatních větvích, ale užívají se k rozdělování odlišných druhů umění. Opakuje se například rozlišování mezi veřejným a soukromým charakterem *techné*, které je aplikováno jak na umění přesvědčovací (v rámci 1. definice sofisty), tak na umění slovního zápasu (v rámci 5. definice); oba typy umění přitom spadají do odlišných definičních větví a neodpovídají si ani svou hierarchickou pozicí v *diairetickém* řetězci.ⁱ

Z pohledu Aristotela by už sama pluralita takto získaných definic a zejména uplatňování týchž rozdělujících kritérií v různých souvislostech mohlo být důkazem chaotičnosti celé metody. Pro Platóna se však v tomto chaosu začíná rýsovat cesta k cíli. Jednotlivá vymezení jsou díky provázanému větvení či uplatňování stejných rozčleňujících kritérií (byť v různých souvislostech) propojena řadou analogií, které spolu se strukturovanou podobou definic umožňují jejich průběžné srovnávání a další rozvíjení, resp. zpřesňování. Např. první definice zdůrazňuje výdělečný charakter činnosti sofistů (což je rys, který se prolíná i následujícími vymezeními);ⁱⁱ ale neupřesňuje, s čím vlastně sofisté obchodují. To se postupně vyjasňuje v dalších definicích – jde o obchod s určitým typem nauk vážících se

i Srov. Sayre 2006, s. 62–65.

ii S výjimkou definice „ušlechtilé sofistiky“, která je nejspíše popisem sókratovského *elenchu* a je naznačeno, že nejde o sofistiku ve vlastním smyslu (viz Sof. 230e–231c); srov. Sayre 2006, s. 65–67.

k provozování rétorické činnosti, konkrétně ke slovnímu zápasnictví, jehož základ je odhalen ve schopnosti vytvářet iluzi vědění. Tento poznatek slouží jako impuls k další diskuzi. Jejím plodem je nejen finální definice sofisty jako určitého typu padělatele pravdy, ale také rozkrytí řady filosofických problémů, které s sebou takové pojetí přináší – jako je třeba otázka možnosti existence nejsoucna či pronášení výroků o nejsoucích věcech.

Zdá se tedy, že *diairese* má v kontextu dialogu *Sofistés* spíše povahu heuristického procesu postupného vyjasňování podstaty nejednoznačného pojmu. V tomto procesu nejde jen o samotnou finální definici, ale i o samu proceduru jejího hledání, na niž se nabaluje čím dál složitější filosofické úvahy. *Diairese* tak plní roli stimulu a vodítka filosofické diskuze. Její hlavní výhodou je, že pracuje s řetězci významových vztahů mezi jednotlivými pojmy, resp. pojmovými druhy (*eidé*, srov. *Pol.* 285a4). Tyto řetězce představují přehledné struktury vhodné k dalšímu porovnávání a rozvíjení. Klíčový je v tomto procesu zřejmě právě moment srovnání, tedy na jednu stranu hledání odlišností, na druhou stranu odhalování analogií, na který se kladé explicitní důraz v *Politikovi* 285a–b.i Komparativní momentⁱⁱ umožňuje

i Ale i ve *Faidrovi* 265e–266b, v němž je *diairese* zřejmě poprvé explicitně představena.

ii Komparace probíhá na několika úrovních. Za prvé k ní příležitostně dochází už v průběhu samotného procesu rozčleňování (např. v rámci definice „ušlechtilé sofistiky“ se rozděluje nejen pravá, ale i levá strana větveného schématu, přičemž obě strany jsou jakýmisi zrcadlovými protějšky: *technai* pečující o tělo skýtají analogie k *technai* pečujícím o duši a usnadňují jejich rozlišení). Za druhé se provádí vzájemná komparace různých *diairetických* schémat coby celků (šest prvních definic sofisty je shrnuto a je z nich vybrán pouze nejrelevantnější rys, tj. sofistika jako eristické zápasení za pomoci nápodoby vědění). A za třetí dochází k porovnávání jednotlivých *diairetických* schémat s jejich *paradeigmaty* (tj. „cvičnými“, resp. vzorovými definicemi), jež jsou chápány jako analogie definic hledaného pojmu (rybář-udičník – sofista; tkadlec – politik). Každá z těchto komparací stimuluje úsilí

celou proceduru posouvat na další a další úrovně, a tím nejen dospívat k čím dál propracovanějším definicím, ale i rozkrývat čím dál složitější filosofické problémy a zdokonalovat cit pro jejich řešení, tedy samu dialektickou dovednost.

Tomu odpovídá skutečnost, že úvaha o důležitosti komparace, resp. poměrování různosti a stejnosti, která zaznívá v *Politikovi* 285a–b, tvoří zároveň most k přehodnocení dosavadní podoby *diairese*. Ta už dále není praktikována jako striktně dichotomní dělení, ale připouští rozčleňování do vícečetných skupin, které má být vedeno zřetelem k respektování přirozených složek definovaného pojmu.ⁱ Proč dochází k náhlé rezignaci na čistě dichotomní postup? Hlavní mluvčí dialogu, Host z Eleje, krátce před tímto krokem zdůrazní, že možnost podat adekvátní pojmový výklad je podmíněna neustálým cvičením intelektuálních schopností, tedy rozvojem dialektických dovedností (srov. 286a). Dialogy *Sofistés* a *Politikos* slouží podle všeho jako ukázka či prototyp takového výcviku. Heuristická povaha metody *diairese*, která je v nich praktikována, umožňuje pozvolný nárůst přesnosti hledaných definic, ale také komplexnosti úvah, které vyvolává rozkrývání vztahů totožnosti a různosti. Tím dochází i k tříbení dialektického citu, k nárůstu dialektické zdatnosti. Na určité úrovni celého procesu, když se již naše dialektické schopnosti dostatečně vytříbily, můžeme tedy zřejmě mechanické dichotomní dělení opustit ve prospěch náročnějšího, zato ovšem pružnějšího dělení do většího počtu skupin.

o větší subtilnost dělení, případně určuje jeho další směr či vede k přehodnocení dosavadních definic.

i Dělení má probíhat *kat'eidé* (285a), resp. *kata melé* (287c).

Pokud jsou výše naznačené úvahy správné, pak ambicí Platónovy *diairese* nebylo ani tak vytvořit neprůstřelnou metodu definování či klasifikace pojmu, nýbrž spíše spojit moment dialektického bádání s pedagogicko-cvičnými motivy. *Diairese* nemůže dostát požadavku metody ve smyslu ustáleného souboru neměnných, univerzálně použitelných postupů. Spíše se zdá být pokusem o heuristicko-pedagogický mechanismus, který usiluje o postupnou optimalizaci mezi náročností metody, dialektickou úrovni jejího uživatele a povahou zkoumaného předmětu. Zhuštěně by se tak rozdíl mezi Aristotelovými a Platónovými cíli dal shrnout do konstatování, že zatímco Aristotelés spatřuje klíč k odbornému bádání v univerzálním charakteru vědecké metody, Platón jej hledá v rozvoji individuálních schopností odborníků.

Bibliografie:

Balme, D. M. (trans., kom.), 2003, *De Partibus Animalium and De Generatione Animalium I*, Oxford.

Burnet, J. (ed.), 1900–1907, *Platonis Opera I–V*, Oxford.

Diogenés Laertios, 1995, Životy, názory a výroky proslulých filosofů, Pelhřimov.

Page, T. E. (ed.), 1961, *Aristotle – Parts of Animals. Movement of Animals. Progression of Animals*, London.

Lennox, J. G. (trans., kom.), 2004, *On the Parts of Animals*, Oxford.

Platón, 2000, *Faidros*, Praha.

Platón, 2009, *Politikos*, Praha.

Platón, 2005, *Sofistés*, Praha.

Guthrie, W. K. C., 1978, *A History of Greek Philosophy. Vol. V: The Late Plato and the Academy*, Cambridge.

Dillon, J., 2003, *The Heirs of Plato. A Study of the Old Academy (347–274 B.C.)*, Oxford.

Nussbaumová, M. C., 2003, *Křehkost dobra*, Praha.

Sayre, K., 2006, *Metaphysics and Method in Plato's Statesman*, Cambridge.

Philip, J. A., 1966, „Platonic Diairesis“, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 97, s. 335–358.

Abstrakt

Autor se v článku nejprve formuluje cíl Aristotelovy metodologie: obecně aplikovatelné postupy, umožňující nutné závěry při respektu k přirozenosti zkoumaných předmětů i k jejich běžnému zakotvení v common sense. Platónská metoda diaresy tyto nároky nesplňuje. V zoologických spisech ji totiž Aristotelés chápe jako neúspěšný pokus o universální klasifikační metodu. Aristotelova kritika ale podle Prokeše přehlíží, že Platónovi nejde v prvé řadě o definici jako odpověď na výchozí otázku, ale o sám proces hledání, kultivující dialektickou dovednost.

Abstract

The author formulates the first goal of Aristotle's methodology generally applied procedures, allowing the necessary conclusions with respect to the nature of the examined subjects as well as their usual rooted in common sense. Platonic method DIARES these demands are not met. In zoological writings of Aristotle understands it is a failed attempt at universal classification method. Aristotle's criticism but by Prokes overlooked that Plato is not primarily concerned with the definition as an answer to the initial question, but the very process of finding, cultivating dialectical skill.